

İnsan Hakları ve Eğitim

*Kuşlar gibi uçmayı,
Balıklar gibi yüzmeyi öğrendik,
Ancak bu arada bir şeyi unuttuk,
İnsan gibi özgür, kardeşçe yaşamayı.*
Martin Luther King

Mualla ULUSAVAŞ*

ÖZET

'İnsan Hakları Çağı' denilebilecek çağımızda ne yazık ki, özellikle henüz gelişmemiş ülkelerdeki birçok insan, insan olarak ne gibi haklara sahip olduğumuzun hâlâ bilincinde değildir. Demokratik bir toplumun yaratılabilmesi için eğitim sisteminin en önemli görevlerinden biri belkide en önemlisi insan haklarını öğretmektir.

ABSTRACT

Human Rights and Education

In our age that can be called "Era of Human Rights", what kind of rights in detail we have as human beings is unfortunately unknown by many people especially in developing countries. Whereas, in order to create a fully democratic society, one of the most important functions of educational system is teaching about human rights.

---

* Dr.; 9 Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

Kendi kabuğunun içinde yaşayan, çevresinde olup bitenlerden haberi olmayan hatta kendine yapılan haksızlıkların bile farkında olmayan nice insan vardır. Böyle insanların varlığı karşısında kimileri "onlar rahat ve mutlu uyuyorlar, rahatsız etmeye hakkımız var mı?" diye sorabilirler. Doğal ki bu soru karşıtını da gündeme getirecektir: "Peki, onları uyandırmamaya, uyanmanın mutluluğunu tatmasına katkıda bulunmamaya hakkımız var mı?" Olumlu yönde davranış değişikliği oluşturma çabası içinde olan çağdaş eğitimciler, ikinci sorudan yola çıkmaktadır.

İNSAN HAKLARININ BAŞLANGICI VE SONRASI

Nereden doğmuştur insan hakları, kaynağı nerededir? İnsanların karşılaştığı haksızlıklar mı? "Haksızlık olmasaydı, hak denilen şeyden de söz etmek gerekmezdi... İnsan haklarının varlığına onlara saldırıldığı zaman tanık oluyoruz. Sonra bu saldırılara karşı önlem almayı düşünüyoruz çünkü bu hakları korunmaya değer buluyoruz... İnsan haklarının korunması doğaya ya da öteki canlılara karşı değil, insanlara karşı olmaktadır. Çünkü hak ve haksızlığı insan toplumunda insan ilişkilerinde görmekteyiz" (Müftügil, 1982, s. 86).

"İnsan hakları kavramının düşünce alanında filizlenip gün ışığına çıkışından bu yana en az üç yüzyıl geçmiş bulunuyor... Felsefi kökleri daha öncelere gitmekle beraber asıl onyedinci yüzyıldan başlayarak gelişen bu düşünce akımı, insanların salt insan olmak nedeniyle doğuştan bir takım dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilemez haklara sahip olduğu görüşüne dayanmaktaydı. Buna göre devlet kendi yarattığı hukuktan önce varolan doğal hukukla bağlıydı ve insanların bu hukuktan doğan haklarına saygı göstermek zorundaydı" (Kapani 1990, s. 17). "Egemen güçlerin baskıları ve savaşlar insan hakları konusunda duyarlılığı arttırmış toplumsal savaşımalar bu hakların elde edilmesine yönelmiştir" (Dinç, 1989, s. 18). Tarihte görüldüğü gibi insan hakları eylemleri insanın ezilişine başkaldırı biçiminde ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün deyişyle "1789 Devrimi evrensel özgürlük düşüncesinin bayrağıdır" (Ökten 1989, s. 5). İkinci Dünya Savaşının ardından 1948 İnsan Hakları Bildirgesi ise bu başkaldırının en belirgin simgesidir.

İNSAN HAKLARININ GÜVENCESİ

Yüzyıllardır dünya gündeminde olan insan hakları sorunları neden hâlâ süregelmektedir? Çözüm için gereken nedir?" İnsan haklarının en önemli güvencesi demokratik bir kamuoyudur" (Dinç, 1986, s. 46). "İnsan hakları toplumda yeterince ve dayanışma içinde gereken yerini almadıkça, hak ettiği saygıyı görmedikçe en küçük bir örselenme toplu tepkiyi doğurmadıkça, ücretli işkence memurları hep varolagelecektir" (Kökden, 1989, s. 8).

Son aşamada insan hakları kavramı bütün çağdaş demokratik rejimlerin temelinde yer alan üstün bir değer sistemi haline gelmiştir. "Bir ülkenin gerçek demokratik gelenekleri ne kadar güçlüyse, halkının insan haklarını yaşama fırsatları da o kadar fazla olmaktadır" (Gulam Sadık, 1982, s. 123). Çünkü yöneticiler her zaman kamuoyunun ve örgütlenmiş güçlerin tepkilerini de gözönünde bulundurmak zorunda kalmaktadır. "Anayasalarda özellikle haklar ve temel özgürlüklere ilişkin ilkeler ne kadar çok kimsece benimsenmişse, toplumda bunlara sahip çıkan ve bunlar değiştirildiği zaman tepki gösterebilen kişilerin sayısı ne kadar kabarıkta rastgele değişiklik yoluna gitmek de o ölçüde güçleşir." (Soysal, 1976, s. 6). "Temel haklarımız gerçekte bu istemlerin vazgeçilmez olduğunun bilincinde olan insanların sayısının arttığı oranda, uygulamada güvence altına alınabilir" (Klecker, 1982, s. 151).

DEMOKRATİKLEŞME SORUNUMUZ

Türkiye'nin gündemindeki birinci sorun demokratikleşmedir (Helvacı, 1990, s. 10). Anayasada yer alan haklar bile halkımızca yeterli ölçüde bilinmediğinden, daha ileri evrensel düzeyde insan hakları savunuculuğu da henüz yaygın biçimde benimsenmemiştir. "Türkiye, insan haklarına ilişkin kendisine yükümlülük getiren uluslararası belgeleri, sözleşmeleri imzalamaktan kaçınmaktadır; imzaladıklarına ise önemli çekinceler koyarak, tanınan hakkı kullanılamaz hale getirmektedir". (Helvacı, 1990, s. 10).

Öte yandan Anayasa'daki kısıtlamalara rağmen (163. madde), Türkiye'de laik devlet düzenini ortadan kaldırıp, yerine din devleti kurmak isteyen bazı çevreler giderek güç kazanmaktadır. "Toplumu İslam dinine inananlar ve inanmayanlar diye ikiye ayırıp, kendilerince inanmayanlara en ağır baskıyı uygulayabilecek bu güçlerin yaratacağı tehlike, yalnızca laikliğe karşı değildir, demokrasinin, insan haklarının ve kişisel özgürlüklerin de ortadan kaldırılması sonucunu doğurur" (Kapani, Cumhuriyet, Mart 8, 1990). Oysa, "Atatürk laikliği, yalnız uygarlığın, demokrasinin ve özgürlüğün değil, iç barışın ve ulusal birliğin de tek güvencesidir". (Aksoy, 1989, s. 65).

ÇAĞDAŞLIK VE İNSAN HAKLARI

Sömürüye ve emperyalizme karşı direnmek, özgürlük ve bağımsızlık uğruna mücadele etmek. Çağdaşlık bu kısacası, Türkiye'li bir insan olarak çağdaşlığın şu üç asgari ölçütünü unutmamalı:

- (1) ulusal bağımsızlığa inanmak
- (2) laik olmak
- (3) demokrat olmak.

Bunlardan birinin eksik olduğu bir düşünce çağdaş değildir, giderek uygar değil (Tanilli, 1981, s. 12). Oysa insan hakları bir uygarlık sorunudur aynı zamanda. "Uygarlık, yalnızca bilim ve teknoloji değildir. Uygarlık herşeyden önce bir değer yargıları sistemi, bütünüyle bir insanlık anlayışıdır. Bu açıdan bakıldığında, insan haklarının son on yıllar içinde moral ve toplumsal değerler alanında hızla ön plana geçişi de göz önünde tutulduğunda, çağımıza uygun düşecek nitelendirmelerden biri de 'İnsan Hakları Çağı' demek olacaktır" (Kapani, 1990, s. 11).

İNSANSIZ KALKINMA MI?

İnsanı hiçe sayan bir kalkınma modeli duraklamaya, emeğin verimliliğini arttırmada geri kalmaya mahkûmdur (Tanilli, 1981, s. 241). Kalkınmanın kaynağı nitelikli insandır ki, ancak gelişmiş bir eğitim sistemi ile bu kaynağa ulaşılabilir. "Türkiye'de teknolojik ve ekonomik gelişme uğruna insan ihmal edilmektedir. Bunun en çarpıcı belirtisi gerek hükümet politikası, bütçe ve harcamalardaki, gerekse kamu iletişim araçlarıyla oluşan kamuoyundaki önceliklerdir. Bütçede insanımızın sağlığına ve eğitimine ayrılan pay utanılacak orandadır. Oysa sahip olduğumuz en değerli kaynak insandır. Bu kaynağa yönelmek, geliştirmek ve değerlendirmek için insan bilimlerinde araştırmayı özendirmek ve desteklemek çok geç kalınmış bir zorunluluktur (Kağıtçıbaşı, Cumhuriyet, 2, 1990).

İnsan haklarının çoğu ülke kalkınmasına bağlıdır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1969'da benimsenen "Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Bildirgesi"nin ana ilkelerinden biri şudur: Toplumsal kalkınma, insan kişiliğinin onur ve değerine saygı temeline dayanmalı ve insan hakları ve toplumsal adaletin gelişmesini sağlamalıdır." (Sencer, 1988, s. 300). "Daha sonra 1986'da BM'de onaylanan önerilerde kalkınma süreci hedefinin insan olduğu, "Kültürel Gelişmenin Dünya On Yılı (1988-97) dönemini kapsayacak şekilde ilan edilmiş ve üye ülkelerce Unesco'nun desteği ve rehberliğinde yaşama geçirilmesi karara bağlanmıştır. Önemli ilkelerden biri: Halkların kendi geleceğiyle ilgili kalkınma projelerini etkin katılımı bir dilek olmanın çok ötesinde zorunlu bir koşuldur" (Ekinci, Cumhuriyet, 1990).

EĞİTİLME, BİLİNÇLENME HAKKI

Halkın bilinçli katılımı olmaksızın ne gerçek demokrasi ne de ülke kalkınması gerçekleşebilmektedir? Peki, halk hangi bilinçle katılım gösterecektir? Eğitim sistemi kendisinden beklenen nitelikli insan yetiştirme görevini ne ölçüde yerine getirebilmektedir?" Ve saptanmıştır ki, eğitimde geri kalmış ülkelerde anti-demokratik müdahaleler daha kolay yapılabilenekte, halk da demokratik yaşama etkin biçimde katılamamaktadır" (Gemalmaz, 1985, s. 7).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 26. maddesi: "Herkesin eğitime hakkı vardır. Eğitim, hiç değilse ilk ve temel eğitim evrelerinde parasız ve zorunlu olmalıdır. Teknik ve meslek öğretiminden herkes yararlanabilmelidir. Yüksek öğretim yetenek ve becerilerine göre herkese tam ve eşitlikle açık olmalıdır" (Velidedođlu, Cumhuriyet, 10 Aralık 1989). Bu ilkeler ışığında ülkemizdeki durumu inceleyerek, henüz okuma-yazma sorununun bile tümüyle çözülemediğini görmekteyiz. En son yapılan 1985 sayımına göre yetişkinlerde okur-yazarlık oranı erkekler için % 86, kadınlar için % 62'dir. (Unicef, Dünya Çocuklarının Durumu, 1990, s. 83). Bu oranlarda cinsler arası farklılık da dikkati çekmektedir. Parasız okullar, dersaneler, girişteki sınav engeli, kontenjan azlığı, harçlar gibi sorunlara, gelir dağılımında ki eşitsizlik de eklendiğinde eğitimde fırsat eşitliği kalkmaktadır.

"Kalkınma planlarında teknik öğrenime hız verilmesi önerildiği halde, 12-20 yaş arasındaki çocukların % 97'sinden bu alanda yararlanılmamaktadır (Tanilli, 1981, s. 372). Köylerde açılan İmam Hatip okullarıyla köy çocuklarına yalnızca dinsel öğretim kapısı açık bırakılarak, Atatürkçü eğitim politikasına ihanet edilmiş, mesleki eğitimin diğer alanlarda gelişimi de durdurulmuştur (a.g.e., s. 373). "Atatürk döneminde halka dönük eğitim girişimleri, sonraki dönemde köy enstitüleri gibi yatılı parasız eğitim hizmeti veren okullar bugünkünden çok daha ileri düzeyde bir eğitimin göstergeleriydi (Selçuk, 1974, s. 95).

Okullaşma dışında çeşitli informal eğitim yollarıyla da halkımız bilgilendirilmekte, istenilen yönde kamuoyu oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bilim üretme işlevini gerektiği gibi yerine getiremeyen üniversiteler, sıkı denetim altındaki basın ve yayın ve "özgür ve yansız kitle haberleşmesi görevini üstlenememiş durumdaki TRT" (Tanilli, 1988, s. 445) kurumu ile 'bilme hakkı'mız kısıtlanmış haldedir. Dışardan A.B.D. ve İngiliz ağırlıklı iletim tekeline bağımlı olan haberleşme sistemimiz, tarafsızlığından kuşku duyulması gereken tek yönlü bir ilettime dönüşmüştür (İlal, 1982, s. 71).

Toplumsallaşma süreci boyunca birey, aile/okul/yaşıt grubu/iş çevresi/sosyal çevre... gibi çeşitli etmenlerce farklı biçimde eğitilmektedir. Sağlıklı gelişim için bu etmenlerin birbirini destekler yönde etkide bulunması gerekir. "Oysa Türkiye'de aile, okul ve toplumsal-siyasal çevre etmenleri bir öncekinin verdiği bilincin kısmen geçersizliği veya gerçek dışılığını vurgulamaktadır. Bunun sonucu çocuğun bireysel ya da toplumsal düzeyde yabancılaşması; kendini, çevresini ve birey-toplum ilişkilerini yeniden tanımlayacak arayışlara girmesi söz konusu olmaktadır" (Alkan, 1989, s. 97).

ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

Türkiye'de beş yaşın altında bebek ölüm oranı 1988 istatistiklerine göre binde 93'dür (Unicef, Dünya Çocuklarının Durumu, 1990, s. 81). Hava kirliliği-

nin yoğun olduğu kış aylarında doğan bebeklerde astım ve kronik bronşit sıklıkla görülmekte, ölüm oranı artmaktadır. (Cumhuriyet, 25.9.1982). Çocuklarımızın azımsanamayacak bir oranı henüz birincil hak olan yaşama hakkını bile kullanabilme şansına sahip değildir.

Çocuk hakları konusundaki çabalar yüzyılımızın başlangıcına dayanmaktadır. "1900'de Ellen Key tarafından İsveç'de yazılan 'Çocukların Asrı' adlı kitap, 20. yüzyılı çocukların çağı yapmayı amaçlayan bir manifesto olarak kabul edilmiş ve çocuk hakları için evrensel programın temelini oluşturmuştur" (Suchodolski, 1979, s. 35).

"Çocuklar farklı sosyal ve ekonomik koşullarda doğmakta ve herbiri kendi ailesinin olanakları ölçüsünde büyümektedir. Başlangıçtaki bu eşitsizlikler, hiç olmazsa çocuğun eğitim hakkının merkezde olduğu eşitlikçi bir eğitim sistemi içinde bir ölçüde giderilebilir" (Naik, 1979, s. 81).

BM Genel Kurulu 44. dönem toplantısında Uluslararası Çocuk Hakları Anlaşmasını kabul etti (Cumhuriyet, 25.9.1990). 18 Yaşına kadar her insanı çocuk sayan bu anlaşma, çocuklar için 41 maddelik çok ayrıntılı bir haklar listesi sunmaktadır. Bu maddelerin eğitimle ilgili olan başlıcaları:

– Her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal ahlaksal ve toplumsal gelişimine izin verecek yeterli bir yaşam düzeyine hakkı vardır.

– Eğitim hakkı fırsat eşitliği temeli üzerinde gerçekleştirilmelidir.

– Okul disiplini çocuğun insan olmaktan kaynaklanan saygınlığını gözetir biçimde uygulanmalıdır.

– Anlaşmaya taraf devletler eğitim alanında özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim araçlarına ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler (DCI/UNİCEF, Çocuk Hakları Sözleşmesi Taslağı, s. 14, 1988).

Türkiye'nin bazı maddelere çekinceler koyarak bir yıl gecikmeyle imzaladığı bu anlaşmada yer alan tüm haklara, Türkiye'deki çocukların da sahip olma hakkı yok mudur?

ANA-BABALARIN EĞİTİLMESİ

Erken yaşta evlilik ve aşırı doğurganlık olgularının oldukça yaygın görüldüğü ülkemizde cinsel eğitim, aile planlaması eğitimi ve çocuk gelişimi ve eğitimi çalışmalarına gereksinim vardır. Çocuk Hakları Sözleşmesinin 18. maddesi ana-babaya ilişkindir:

Madde 18 – Çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişiminin sağlanmasında öncelikle ana-baba ve vasiler sorumludur. Bu kişiler herşeyden önce çocuğun yüksek

yararlarını gözetmek durumundadır. Bu türden uygulamalar halk eğitimi çalışmalarında yer alabilir.

"Geleneksel kadın ve erkek imajlarını değiştirecek kültürel projeler oluşturulmalı ve kitle iletişim araçları ile kamuoyu, erkeklerin de çocuk bakımı, tüm aile sorumlulukları ve işbölümüne eşit katılımını vurgulayan programlar sunulmalıdır" (Arat, 1990, s. 95). Bu, Türkiye'nin 1985'de imzaladığı "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi" yükümlülüklerindedir (Resmi Gazete 14.10.1985).

Ana-babalara ilişkin bir başka önemli nokta ise çocuğun özellikle kişilik gelişimini olumsuz yönde etkileyen aile baskısıdır. Kağıtçıbaşı'nın bir yazısında (Unicef 1990, s. 204) belirttiği gibi "Türkiye'de aile kontrolü ve güç gösterisine dayanan disiplin oldukça yaygındır. Kitle iletişim araçları, özellikle televizyon yoluyla disiplin türleri üzerinde durulup örnekler verilerek dayanın işe yaramadığı, hatta çocuğa çok zararlı olduğu vurgulanmalıdır. Çocuk eğitiminde amacın, çocuğu denetlemek değil, çocuğun kendini denetleyebilir duruma getirilmesi olduğu gerçeği kitlelere yayılmalıdır. Burada temel değişim, çocuk eğitiminde amacın 'ana-babanın rahatı' olmaktan çıkıp 'çocuğun gelişimi' haline gelmesidir. Bu, odak noktası çocuk olan yaklaşımdır".

1965'de Birleşmiş Milletlerce ilan edilmiş olan 'Gençler Arasında Barış İdealleri ve Uluslararası Saygı ve Anlayış Geliştirme Bildirgesi'nin bir maddesinde de, "Birincil önemi olan ana-baba ya da ailenin yol göstericiliğinin, ulusal ve uluslararası barışın korunması ve sürdürülmesine katkısının sağlanması"na (Sencer, 1988, s. 272) değinilmiştir.

İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

İnsan hakları eğitiminin, insan haklarının olabildiğince etkin biçimde korunabilmesinin uygun ve gerçekten zorunlu bir yolu olduğunu gözönüne alan Avrupa Konseyi tüm bireylerin insan haklarını ve içerdiği sorumlulukları olabildiğince erken tanınmasını ve bunun sonucu olarak gerçek demokratik toplumu niteleyen insan hakları ve temel özgürlüklerin öğretimini özendirme gereğine inanarak üye devletlerin hükümetlerine 1978'de aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur (Sencer, s. 482):

(a) Eğitim sistemleri içinde her düzeydeki öğretim ve yetiştirme programlarında insan hakları ve temel özgürlükler öğretimini sağlamak üzere her uygun önlemin alınması,

(b) Üniversitelerin seçmeli ya da zorunlu programları çerçevesinde insan haklarının ulusal ve uluslararası düzeyde korunması konusuna yer verilmeye özendirilmesi,

(c) Saygı duyulan başkalarının kapsamına bütün insanları katabilmek gerekir. Bunun anlamı tüm insanların gereksinmelere karşı duyarlı olmak onların bu yoldaki hak ve özgürlüklerini savunmak, korumak düzeyinin kazandırılmasıdır.

Öğrencinin edilgen kimlikten arındırılarak etkin ve yaratıcı tutumu benimsemesi insan haklarının korunmasında kendi rolünü kendisinin belirleyebileceği bir aşamaya getirilmesinde özgün başarıma gücüne güven duyulmasını beklediği unutulmamalıdır. Yapılan araştırmalara göre (Unesco, Some Suggestions on Teaching about Human Rights, 1978), bu eğitim süreci içinde öğrenen durumunda olan birey öğretmeninden kendisine tam güven beslemesini beklemektedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin eğitimle ilgili 26. maddesinin (b) bölümünde "Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlenmesi amacıyla yönelik olmalıdır" denilerek, insan hakları eğitimi vurgulanmıştır. İnsana saygı yolunun eğitimden geçtiğini anlayan çevreler, 1949'dan beri bildirgenin ilkelerinin ne anlama geldiğinin tartışılarak kavranması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. "Haklarının ve özgürlüklerinin ne olduğunu bilemeyen, bilincine varamayan insanların, insan haklarına sahip çıkması düşünülemez" (Helvacı, Cumhuriyet, 4.2.1990).

1989 Çocuk Hakları Anlaşması 29. maddesinde ise çocuk eğitiminin şu amaçlara yönelik olması uygun görülmüştür.

- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin benimsediği ilkelere saygı geliştirme
- Ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, ülkesinin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygı geliştirme,
- Bütün haklar, dine ve soya dayalı topluluklar arasında anlayış, barış, hoşgörü, cinslerin eşitliği ve dostluk düşüncesiyle özgür bir toplum içinde yaşamın sorumluluklarını üstlenmeye hazırlanma,
- Doğal çevreye saygı geliştirme.

"İnsan haklarının farkında olmak, benimsemek ve savunmak, kişiliğin temel öğelerinden biri olan 'tutum'larla ilgilidir. Bloom'un davranış taksonomisinde tutum geliştirme 'duygusal alan'da yer almaktadır." (Kuzgun, 1982, s. 158). Bir tutum geliştirme süreci olarak belirlenen 'insan hakları eğitimi' duygusal yönü ağırlıklı olmakla birlikte, zihinsel etkinlikleri de içeren bir bilinçlenme olayıdır. Tutum geliştirmede en etkili öğretim yöntemlerinden biri 'örnek olma'dır. Bu nedenle ana-baba, öğretmen, yönetici gibi yetişkinlerin de insan haklarına uygun davranışlar bakımından örnek olabilecek düzeye ulaşması bir gerekliliktir.

Başka bir yaklaşımla, 'insan hakları eğitimi' bir duyarlılaştırma süreci olarak düşünülebilir. Hakların sınırsızlığı ve öncelik sırasının belirlenmesindeki güçlükler bizi bu noktaya getirmektedir. Öte yandan insan haklarının ön koşulu ola-

rak, herkesin özellikle de geleceğin yöneticilerinin felsefe eğitimini ileri süren Kuçuradi (1982, s. 53), felsefe eğitiminin ana görevlerinden birini şöyle açıklamaktadır: "kişileri insanın onurunun nerede tehlikeye düştüğünü görebilecek bir gözü kazandıracak şekilde olabildiğince erken eğitmek..."

İnsan hakları, incelenmeye değer bir fenomen olarak araştırmacıların dikkatini çekerken, bir sorun olarak da güncelliğini korumaktadır. Kapani "insan haklarının bir bilim dalı olarak bazı üniversitelerin öğretim programlarında bağımsız bir ders olarak yer aldığını" belirtmektedir (1988, s. 12).

İnsan hakları eğitimi ne zaman? sorusuna en uygun yanıt belki de 'olabildiğince erken başlamak ve olabildiğince geç bitirmek'dir. Daha özlü bir deyişle, bu eğitimi yaşam boyu bir süreç olarak düşünebiliriz.

İnsan hakları eğitimi nasıl gerçekleştirilebilir?

"İlk dönemde çocuklara, hoşgörülü olma, kendisinininkinden başka istemlere saygılı olma, amaçlarını topluluğa uymanın zorunlu kıldığı ölçüde sınırlama gibi yeterlilikler kazandırılabilir. Anaokulunda çocuğa dayanışma grup içinde bireyin sorumluluğu, ortaklaşa yaşamın gerektirdiği diğer davranışlar kazandırılarak demokrasi tohumları atılabilir" (Klecker, 1982, s. 153). "Okulöncesi dönemde çocuğa zamanı, yeri ve oyuncakları arkadaşlarıyla paylaşabilme öğretilmelidir" (Gemalmaz, 1985, s. 5).

Daha sonraki evrelerde, doğru davranış örneklerine çocukların dikkati çekilerek, sevgi ve saygının belirginlik kazandığı bir ortam yaratılarak, doğaya, tüm canlılara ve insana duyarlı olma düzeyi gerçekleştirilebilir. Tarih, yurttaşlık bilgisi, ahlak bilgisi gibi derslerde insan haklarına ilişkin ilkeler üzerinde tartışma açılarak, daha iyi kavranmasının sağlanması mümkündür. Ortaöğretim düzeyinden başlayarak, insan hakları ile mesleki eğitim ilişkisi kurulmaya başlanmalıdır. "Gerçekten bir mesleğin elde edilmesi için gerekli öğrenim, bu mesleği icra etmenin insan hakları açısından doğuracağı sonuçların bilinmesini içermezse yarım kalmış olur" (M'Bow Amadou, 1982, s. 8). İnsan hakları eğitimi almamış bir doktor, bir yargıç, bir öğretmen nasıl düşünülebilir?

Önyargılar, yanlışlıklar, bilgi noksanlıkları... insan haklarının eğitiminde karşılaşılabilecek engellerdir. "Ders kitapları, uluslararası eğitim amaçlarına koşut içeriğe kavuşturulmak üzere yeniden ele alınmalı, her türlü anti-demokratik eğilimler, ırkçılık, savaş kışkırtıcılığı, bilim dışı sav ve öğretiler kitaplardan ayıklanmalıdır; ulusal ve uluslararası barış, işbirliği ve dayanışmaya dayalı bir anlayış egemen kılınabilmelidir" (Gemalmaz, 1987, s. 41). Herşeyden önemlisi, bu eğitim süreci içinde, önyargıların oluşturduğu, kafamızın içindeki duvarlar yıkılmalıdır. Öğrencilerin düşünceleri, hiçbir engel tanımadan tabuları yıkarak kendine bir yol çizebilmeli ve hiç olmazsa sınıf ortamında ifade özgürlüğüne kavuşmalıdır. Sanat, edebiyat gibi derslerin içeriği, insan hakları eğitiminin amacına uygun kültürel değerlerimizle doludur. Yunus Emre'nin "Sen sana ne sanırsan,

ayruğa da onu san", Hacı Bektaş-ı Veli'nin "Benim kâbem insandır" gibi dizele-riyle öğrenci, 'at gözlüğü'nü atmaya davranabilir. İnsan olmanın bilincine vardığı ve tüm evreni sevgiyle kucakladığı o andaki mutluluğu ondan esirgemeye kimin hakkı olabilir?

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. AKSOY, Muammer, *Laikliğe Çağrı*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
2. ALKAN, Türker, *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
3. ARAT, Necla, "Türkiye'de Kadınların Eğitime Genel Bir Bakış", *Türkiye'de Çocuğun Durumu*, Unicef Türkiye Temsilciliği, 1990.b
4. DİNÇ, Güney, *İnsan Haklarına Uzanmak*, İstanbul: Say Yayınları, 1986.
5. —————; İnsan Haklarının Sosyal Temeli, *Milliyet Sanat*, Sayı: 215, 1 Mayıs 1989.
6. EKİNCİ, Oktay: "Kültürel Gelişme ve Türkiye", *Cumhuriyet*, 1990.
7. GEMALMAZ, M. Semih: "Türkiye'de İnsan Hakları Eğitimi" *Öğretmen Dünyası*, Yıl: 6, Sayı: 63, Mart 1985.
8. —————: "İnsan Hakları Eğitiminin Temel İlkeleri Üzerine" *Abece Dergisi*, Sayı: 19, Ekim 1987.
9. GHULAM, Sadıq, Kwaja: "Bugünkü İslamda İnsan Hakları", *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Ankara: Meteksan, 1982.
10. HELVACI, Nevzat: "İnsan Hakları Herkese Lazım", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1990.
11. İLAL, Ersen: "Bilme Hakkı" *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Ankara: Meteksan 1982. (Hacettepe Üniversitesi, TODAE).
12. KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem: "Aile İçi Etkileşim ve Çocuk Gelişimi", *Türkiye'de Çocuğun Durumu*, Unicef Türkiye Temsilciliği, 1990.
13. KAPANİ, Münci: "Demokrat Sayılmama Korkusu" *Cumhuriyet*, 8 Mart 1990.
14. —————: *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara: Bilgi Yayın-evi, 1981.
15. KECKER, Nic: "Bir İnsan Hakları Eğitimi İçin" *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Ankara: Meteksan, 1982.
16. KÖKDEN, Uğur: "İnsan Hakları Bilinç Hakkı" *Milliyet Sanat*, Sayı: 215, 1 May 1981.
17. KUÇURADİ, İonna: "Felsefe ve İnsan Hakları" *İnsan Haklarının Felsefi*

Temelleri Uluslararası Semineri, Ankara: Meteksan 1982.

18. KUZGUN, Yıldız: "insan Hakları ve Eğitim" *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Ankara: Meteksan, 1982.
19. M'BOW Amadou Mahtar: "Açış Konuşması" Aynı Seminer.
20. NAIK, J.P.: "The Economic Social and Family Context" *The Child's Right to Education*, Unesco, 1979.
21. ÖKTEM, Niyazi: "1789 Felsefesi ve Atatürk", Cumhuriyet Özel Eki, 9 Haziran 1989.
22. SELÇUK, İlhan: *Yeni Krallar, Yeni Soytarlar*, İstanbul: 1974.
23. SENCER, Muzaffer: *Belgelerle İnsan Hakları*, İstanbul: Feta A.Ş. 1988.
24. SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976 (üçüncü baskı).
25. SUHODOLSKI, Bogdan: "Ethical Aspects of the Child's Right to Education", *The Child's Right to Education*, Unesco, 1979.
26. TANİLLİ, Server: *Uygartık Tarihi*, İstanbul: Say Yayınevi, 1981.
27. ULUSAVAŞ, Mualla: "Bursa İli Okul Öncesi Kurumlarında Çocuğu olan Ana-babaların Öğrenme Gereksinimleri ve Ana Babalık Yeterliliklerine Dayalı bir Ana-Baba Eğitimi Programı Önerisi" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1988.
28. ULUSAVAŞ, M. ve NAS, Recep: "İlkokul Çağında Çocuğu Olan Ana-babaların Öğrenme Gereksinimleri Araştırması", Uludağ Üniversitesi, 1990.
29. UNESCO: *Some Suggestions on Teaching About Human Rights*, 1978.
30. UNICEF: *The State of the World's Children*, 1990.
31. UNICEF/DCI: *Çocuk Hakları Sözleşmesi Taslağı*, 1988.
32. VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet: "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" (tam çeviri metni) *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1989.